

METODICKÉ VYSVĚTLIVKY

Základním pojmem demografické statistiky a současně předmětem jejího sledování je „obyvatelstvo“. V praxi české i dřívější československé demografické statistiky od roku 1950 nejsou za obyvatele považováni jen státní občané České republiky nebo bývalého Československa, ale všechny osoby, které k danému datu byly přihlášeny v daném území k trvalému pobytu, tedy i cizinci. U cizinců jsou od 1. 1. 2001 za obyvatele považovány i osoby pobývající v ČR na základě víza opravňujícího k pobytu v České republice na dobu delší 90 dnů a cizinci s uděleným azylem na území ČR.

Základem informací o demografické struktuře obyvatelstva a jejích změnách zůstávají periodická sčítání lidu, domů a bytů; z nich poslední zatím proběhlo k 1. březnu 2001. Na data zjištěná sčítáním navazují intercenzální statistické bilance dat o narozeních, sňatcích, úmrtích, rozvodech a stěhováních. Tyto bilance vycházejí z údajů získaných z měsíčních výkazů řady Obyv 1 – 12 až 5 – 12. Údaje o potratech poskytuje Českému statistickému úřadu Ústav zdravotnických informací a statistiky v Praze.

Statistický výkaz Obyv 1 – 12 "Hlášení o uzavření manželství" vyplňuje obecní úřad pověřený vedením matrik na základě prvotních dokladů, kterými jsou žádost o uzavření manželství vyplněná snoubenci a zápis o uzavření manželství pořízený obecním úřadem.

Statistický výkaz Obyv 2 – 12 "Hlášení o narození" vyplňuje zdravotnické zařízení, kde došlo k porodu nebo kde byly matka a dítě po porodu ošetřeny. O rodné číslo je doplňuje obecní úřad pověřený vedením matrik.

Statistický výkaz Obyv 3 – 12 "Hlášení o úmrtí" vyplňuje obecní úřad pověřený vedením matrik z prvotních dokladů, kterými je list o prohlídce mrtvého doplněný o výsledek pitvy.

Statistický výkaz Obyv 4 – 12 "Hlášení o rozvodu" vyplňuje okresní (městský, obvodní) soud, u něhož bylo řízení o rozvodu nebo o neplatnosti manželství ukončeno, nebo u kterého byl podán návrh na rozvod, či prohlášení manželství za neplatné.

Statistický výkaz Obyv 5 – 12 "Hlášení o stěhování" vyplňují, kromě ohlašoven k pobytu v obci, do níž se občan přistěhoval a přihlásil k trvalému pobytu, také okresní orgány cizinecké policie, pro případy stěhování cizinců nebo osob bez státního občanství, a orgány správní služby policie v případech vystěhování občanů ČR do ciziny. Tento výkaz byl od 1. 1. 2005 zrušen.

Některé z pojmů použitých v publikaci:

Střední stav obyvatelstva – počet obyvatel daného území v okamžiku, který byl zvolen za střed sledovaného období. Za střední stav obyvatelstva v kalendářním roce je v České republice považován počet obyvatel daného území o půlnoci z 30. 6. na 1. 7. sledovaného roku, udávaný jako „stav k 1. 7.“ V některých jiných zemích je střední stav konstruován odlišně – jako aritmetický průměr počátečního a koncového stavu.

Koncový stav obyvatelstva – počet obyvatel daného území v okamžiku, kterým končí stanovené období. Stanoveným obdobím je zpravidla kalendářní rok. Konečný stav obyvatelstva v tom případě vyjadřuje počet obyvatel ve 24 hodin 31. prosince stanoveného roku.

Struktura obyvatelstva – složení obyvatelstva nebo nositelů určité demografické události podle různých demografických, sociálních, případně geografických či ekonomických kategorií. Struktura se publikuje v absolutních číslech (počty osob) nebo v relativních číslech (procentní podíl na celku, index apod.). Základními kritérii pro sledování struktury obyvatelstva jsou v demografické statistice pohlaví a věk, dalším pro demografickou statistiku důležitým kritériem je rodinný stav.

Věková struktura obyvatelstva – je výchozím uspořádáním demografických dat pro jakoukoli demografickou analýzu. Obyvatelstvo se třídí podle jednoletých věkových skupin (jednotek věku), nebo zkráceně podle pětiletých věkových skupin, případně i podle jinak definovaných věkových kategorií (např. děti do 14 let, senioři ve věku 65 a více let, ženy ve fertilním věku). Věkem obyvatele se v demografické statistice rozumí dokončený věk, jehož osoba dosáhla v okamžiku zjišťování, tedy věk při posledních narozeninách.

Průměrný věk – je aritmetickým průměrem dat o dokončeném věku za jednotlivé osoby, zvýšený o konstantu 0,5 roku. Nemá nic společného s průměrným věkem při úmrtí ani s nadějí dožití (střední délkou života), za něž bývá často zaměňován.

Medián věku – střední hodnota, která rozděluje populaci podle věku na dvě stejně početné části, neboli věk, kterého dosáhla právě polovina populace.

Index stáří – počet osob ve věku 65 a více let na 100 dětí ve věku 0 – 14 let.

Index ekonomického zatížení – počet dětí ve věku 0 – 14 let a osob starších 65 let na 100 osob ve věku 15 – 64 let.

Index feminity – počet žen na 1 000 mužů.

Standardizace – soubor technik používaných k odstranění vlivu rozdílů ve věkové struktuře nebo jiných znacích, tj. přepočet na standardní populaci.

Přirozený přírůstek obyvatelstva – rozdíl mezi počtem živě narozených dětí ve sledovaném období a v daném území a celkovým počtem zemřelých osob v témž území a v témž období. Přepočtem přirozeného přírůstku na 1 000 obyvatel středního stavu se získá **hrubá míra přirozeného přírůstku**.

Celkový populační přírůstek (celkový přírůstek obyvatelstva) – rozdíl mezi počátečním stavem obyvatelstva daného území a koncovým stavem obyvatelstva téhož území. Je tvořen součtem přirozeného přírůstku a přírůstku stěhování.

Za **sňatek** je v demografické statistice považováno uzavření manželství, za něž příslušná zpravodajská jednotka (matrika) zaslala statistické hlášení o uzavření manželství. Sňatky jsou započítávány do příslušného území podle místa trvalého bydliště ženicha. V případě ženicha, který nemá trvalé bydliště v ČR, je sňatek započítán podle místa trvalého bydliště nevěsty.

Hrubá míra sňatečnosti – počet sňatků na 1 000 obyvatel středního stavu.

Míra sňatečnosti podle věku – počet sňatků mužů nebo žen na 1 000 mužů nebo žen v dané věkové kategorii.

Faktické manželství – soužití druha a družky. Podle metodiky sčítání lidu, domů a bytů tvoří faktické manželství tzv. úplnou rodinu. Pojmem úplná rodina je označován manželský pár, resp. soužití druha a družky – bez dětí nebo s dětmi.

Závislé dítě – každá osoba, která má k osobě v čele domácnosti vztah syn, dcera, je ekonomicky neaktivní a je ve věku 0 – 25 let (podle metodiky sčítání lidu, domů a bytů).

Rozvody jsou statistikou sledovány na základě souborů dat o rozvodech poskytovaných Českému statistickému úřadu příslušnými soudy.

Hrubá míra rozvodovosti – počet rozvodů na 1 000 obyvatel středního stavu.

Index rozvodovosti – počet rozvodů připadající v daném časovém intervalu a v daném území na 100 sňatků uzavřených ve stejném časovém intervalu a stejném území.

Úhrnná rozvodovost – vyjadřuje průměrný podíl manželství, která by se rozvedla, pokud by rozvodovost z roku pozorování zůstala neměnná po celou dobu trvání manželství. Ukazatel je vypočítán poměrně složitým postupem jako součet měr rozvodovosti podle věku.

Za **živě narozené dítě** je v ČR považován plod, který projevil po narození aspoň jednu známku života a má porodní hmotnost 500 g a vyšší, případně nižší než 500 g, přežije-li 24 hodin po porodu. Známkami života se rozumí dech, srdeční akce, pulsace pupečníku nebo aktivní pohyb svalstva.

Za **mrtvě narozené dítě** se považuje plod, který neprojevil ani jednu ze známek života a má porodní hmotnost 1 000 g a vyšší.

Hrubá míra porodnosti – počet živě narozených dětí na 1 000 obyvatel středního stavu.

Míra plodnosti podle věku (specifická plodnost) – počet živě narozených dětí ženám v určitém věku připadající na 1 000 žen v tomto věku.

Úhrnná plodnost – počet dětí, které by se živě narodily každé ženě během celého jejího reprodukčního věku (15 – 49 let), pokud by se během tohoto reprodukčního období neměnily míry plodnosti žen podle věku a zůstaly na úrovni roku, za který je úhrnná plodnost vypočítána. Hodnota úhrnné plodnosti 2,1 zajišťuje prostou reprodukci obyvatelstva.

Hrubá míra reprodukce – udává počet dívek, které by se průměrně narodily jedné ženě v dané populaci v průběhu jejího reprodukčního období za předpokladu zachování plodnosti žen podle věku, zjištěné v daném kalendářním roce.

Čistá míra reprodukce – od hrubé míry reprodukce odlišena tím, že respektuje úmrtnostní poměry v dané populaci a vyjadřuje, kolik dívek, které by se podle hrubé míry reprodukce narodily v průměru každé ženě, by se dožilo věku matky v době svého narození. Pokud je čistá míra reprodukce rovna 1, početní stav populace by perspektivně zůstal zachován.

Za **potraty** jsou v demografické statistice považována předčasná ukončení těhotenství, klasifikovaná lékařem jako ukončení těhotenství potratem. Základní údaje o potratech jsou získávány zdravotnickými

orgány, které je poskytují prostřednictvím Ústavu zdravotnických informací a statistiky Českému statistickému úřadu.

Potratem se rozumí ukončení těhotenství ženy, při němž

- a) plod neprojevuje ani jednu ze známek života a jeho porodní hmotnost je nižší než 1 000 g a pokud ji nelze zjistit, jestliže je těhotenství kratší než 28 týdnů,
- b) plod projevuje aspoň jednu ze známek života a má porodní hmotnost nižší než 500 g, ale nepřežije 24 hodin po porodu,
- c) z dělohy ženy bylo vyňato plodové vejce bez plodu nebo těhotenská sliznice.

Potratem se rozumí též ukončení mimoděložního těhotenství nebo umělé přerušení těhotenství provedené podle zvláštních předpisů.

Druhy potratů

- a) samovolné: spontánní vypuzení plodu před ukončením 28. týdne těhotenství,
- b) indukované (umělé) potraty: jedná se o legální ukončení těhotenství metodou miniinterrupce, kterou lze provést v raném stádiu těhotenství (tj. do sedmého týdne u prvoroďičky a do osmého týdne u druhoroďičky) a metodou jinou než miniinterrupcí do 12. týdne, u zdravotních důvodů do 24. týdne těhotenství,
- c) ostatní potraty: následkem úrazu, příp. kriminální akty,
- d) mimoděložní: umělé ukončení mimoděložního těhotenství.

Hrubá míra potratovosti – počet potratů na 1 000 obyvatel středního stavu.

Míra potratovosti podle věku – počet potratů u žen určité věkové kategorie připadající na 1 000 žen dané věkové kategorie. Obdobně míra indukované, příp. samovolné potratovosti.

Úhrnná potratovost – průměrný počet potratů na jednu ženu během jejího reprodukčního věku (15 – 49 let), pokud by se během tohoto reprodukčního období neměnila míra potratovosti žen podle věku a zůstala na úrovni roku, za který je úhrnná potratovost vypočítána.

Index potratovosti – počet potratů na 100 narozených dětí v daném roce.

Hrubá míra úmrtnosti – počet zemřelých osob připadající na 1 000 obyvatel středního stavu.

Míra úmrtnosti podle věku (specifická úmrtnost) – počet zemřelých osob v dané věkové skupině připadající na 1 000 obyvatel v dané věkové skupině. Vzhledem ke značnému rozdílu mezi úmrtností mužů a žen se tento ukazatel obvykle uvádí pro obě pohlaví odděleně.

Standardizovaná míra úmrtnosti – při výpočtu standardizované míry úmrtnosti byly za standard zvoleny míry úmrtnosti podle věku v České republice. Metodou nepřímé standardizace zjistíme, jaká by byla úmrtnost v nižším územním celku, kdyby zde byla stejná věková skladba jako v celé republice.

Kojenecká úmrtnost – počet dětí zemřelých do 1 roku věku připadající na 1 000 živě narozených dětí ve stejném časovém intervalu.

Novorozenecká úmrtnost – počet dětí zemřelých ve věku 0 – 27 dokončených dnů připadající na 1 000 živě narozených dětí ve stejném časovém intervalu.

Ponovorozenecká úmrtnost – počet dětí zemřelých ve věku 28 – 364 dokončených dnů připadající na 1 000 živě narozených dětí ve stejném časovém intervalu.

Perinatální úmrtnost – počet dětí mrtvě narozených a zemřelých ve věku 0 – 6 dokončených dnů připadající na 1 000 živě narozených.

Mrtvorozenost – počet mrtvě narozených dětí na 1 000 celkem narozených v daném časovém intervalu a na daném místě.

Naděje dožití (střední délka života) – počet let, který v průměru zbývá osobě v daném věku na dožití, zůstanou-li zachovány stávající úmrtnostní poměry; vychází z úmrtnostních tabulek. Ukazatel se nejčastěji používá ve formě naděje dožití (střední délka života) při narození, ve které vyjadřuje pravděpodobnou délku života osoby právě narozené za předpokladu setrvání úmrtnostních poměrů platných v roce, ve kterém se osoba narodila a pro který je konstruována úmrtnostní tabulka.

Pro analýzu úmrtnosti je důležité také zastoupení jednotlivých příčin úmrtí v populaci. Pro jejich klasifikaci slouží mezinárodně doporučená systematika, která je přibližně v desetiletých intervalech revidována. Od

roku 1994 jsou v ČR příčiny úmrtí členěny podle 10. revize **Mezinárodní statistické klasifikace nemocí a přidružených zdravotních problémů (MKN)**.

Stěhování (migrace) – změna trvalého bydliště osoby přes hranice uvedeného území (obce, správního obvodu obce s rozšířenou působností, okresu, kraje).

Vnitřní stěhování – změna obce trvalého pobytu na území ČR.

Zahraniční stěhování – změna trvalého pobytu osoby z ČR do ciziny nebo z ciziny do ČR. Nezáleží na tom, zda jde o občana ČR nebo o cizince.

Přírůstek stěhováním (migrační saldo) – rozdíl mezi počtem přistěhovalých a vystěhovalých.

Reprodukce výňatků z této publikace lze pořizovat, pokud je uveden jejich zdroj, s výjimkou reprodukce pro komerční účely. Citace mohou být zveřejněny jen s uvedením zdroje – „Demografický vývoj Pardubického kraje v letech 1991 až 2004“ a původu statistických dat v publikaci otištěných.

Ležatá čárka (-) v tabulce na místě čísla značí, že se jev nevyskytoval.
Tečka (.) na místě čísla značí, že údaj není k dispozici nebo je nespolehlivý.
Ležatý křížek (x) značí, že zápis není možný z logických důvodů.
Nula (0) se v tabulce používá pro označení číselných údajů menších než polovina zvolené měřicí jednotky.

Procentní bod představuje absolutní rozdíl hodnot vyjádřených v procentech.

Výpočty v tabulkách jsou prováděny z nezaokrouhlených údajů (včetně součtů).

Publikované údaje jsou definitivní.